

13. Президент Гурбангулы Бердымухамедов: внешняя политика Туркменистана нацелена на создание благоприятных условий для внутреннего развития и обеспечение национальных интересов на мировом пространстве. 2017.18.02. URL: <http://tdh.gov.tm/news/articles.aspx&article5092&cat11>

УДК 94:327+008(574)

Грицик Л.Ю.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

У статті досліджуються цивілізаційні засади формування зовнішньої політики Республіки Казахстан. Прослідковано вплив історико-культурних факторів на зовнішньополітичні відносини Казахстану із провідними акторами міжнародної спільноти. Встановлено, що багатовекторний формат зовнішньополітичної діяльності РК як на рівні двосторонніх відносин, так і в рамках інтеграційних проєктів, спрямований на утвердження визначальної ролі держави в забезпеченні міжцивілізаційного діалогу в Центральній Азії. Відзначається збалансованість оформлення стратегічного діалогу з РФ, США, КНР і мусульманськими країнами, враховуючи цивілізаційні особливості, актуалізацію релігійного фактору в глобалізаційних реаліях, конфліктогенний потенціал зіткнення геоекономічних інтересів у регіоні.

Ключові слова: цивілізація, релігія, зовнішня політика, міжнародні відносини, інтеграційні проєкти, Казахстан.

Грицик Л.Ю. Внешняя политика Республики Казахстан: цивилизационный контекст

В статье исследуются цивилизационные основы формирования внешней политики Республики Казахстан. Прослежено влияние историко-культурных факторов на внешнеполитические отношения Казахстана с ведущими актерами международного сообщества. Установлено, что мно-

говекторный формат внешнеполитической деятельности РК как на уровне двусторонних отношений, так и в рамках интеграционных проектов, направлен на утверждение определяющей роли государства в обеспечении межкультурного диалога в Центральной Азии. Отмечается сбалансированность оформления стратегического диалога с РФ, США, КНР и мусульманскими странами, учитывая цивилизационные особенности, актуализацию религиозного фактора в глобализационных реалиях, конфликтотензиальный потенциал столкновения геэкономических интересов в регионе.

Ключевые слова: *цивилизация, религия, внешняя политика, международные отношения, интеграционные проекты, Казахстан.*

Hrytsyk L. Foreign policy of the Republic of Kazakhstan: a civilizational context

The article explores the civilizational bases of the formation of foreign policy of the Republic of Kazakhstan. The influence of historical and cultural factors on Kazakhstan's foreign policy relations with leading actors of the international community has been researched. It has been established that the multi-pronged format of the foreign policy activities of the Republic of Kazakhstan, both at the level of bilateral relations and within the framework of integration projects, is aimed at affirming the decisive role of the State in providing inter-civilizational dialogue in Central Asia.

There is a balance in the strategic dialogue with the Russian Federation, the United States of America, the People's Republic of China and Muslim countries, taking into account civilizational peculiarities, the mainstreaming of the religious factor in globalized realities, the conflict potential for the confrontation of geoeconomic interests in the region.

Keywords: *civilization, religion, foreign policy, international relations, integration projects, Kazakhstan.*

Глобалізаційні процеси та тенденція до регіоналізації в Центральній Азії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. позначені диверсифікацією відносин між провідними геополітичними акторами (РФ, КНР, США) та державами регіону. Динаміка зовнішньополітичних відносин на пострадянському просторі, з огляду на перетин геополітичних та геоекономічних ін-

тересів країн Заходу та Сходу, значною мірою визначається цивілізаційними відмінностями. Геополітичне розташування Казахстану, що обумовлює багатовекторний зовнішньополітичний курс країни на сучасному етапі, визначає непересічне місце держави в забезпеченні конструктивної міжцивілізаційної комунікації в регіоні зокрема, та балансу між центрами сили світової політики загалом.

Питання впливу цивілізаційного чинника на формування геополітичної картини світу, зміщення інтересу науковців на історико-культурні засади міжнародних відносин набуло актуальності з трансформацією системи міжнародних відносин після розпаду СРСР і стало предметом низки спеціалізованих аналітичних досліджень. Концептуальні підходи до проблематики, висвітлюють праці А. Тойнбі (акцент у науковому дискурсі на цивілізаційних основах кочового світу) [1], С. Хантінгтона (розгляд історії як протистояння кількох цивілізацій) [2], Б. Ерасова (вагомість фактору взаємного визнання культур, необхідність уникнення поширення етноцентричного плюралізму в умовах глобалізації) [3], І. Следзевського (антиномія цивілізаційного підходу, аналіз викликів та характеристика деструктивних процесів в ході глобалізації) [4].

Цивілізаційний вимір геополітичних реалій у Центральній Азії став предметом дослідження Б. Грачова [5], О. Яковлева [6; 7], О. Шевченко [8]. Аналіз зовнішньополітичних стратегій центрів сили в регіоні, історичних засад т. зв. «нової великої гри» здійснюється в рамках діяльності Міжнародного товариства порівняльного вивчення цивілізацій [9; 10].

Роль цивілізаційного фактору в зовнішньополітичній та внутрішньополітичній діяльності Казахстану не знайшла цілісного відображення в історіографії. Витокам міжцивілізаційних відносин на євразійському просторі загалом та, зокрема,

на території Казахстану присвячена робота С. Кляшторного, Т. Султанова [11], співвідношення понять «номадичної» та «тюркської» цивілізацій, які мають безпосереднє відношення до етногенезу казахів, досліджуються С. Аязбековою [12; 13]. Особливостям формування «цивілізаційної ідентичності» казахів присвячене дослідження М. Шайкемелева [14]. Окремі аспекти євразійського, мусульманського векторів зовнішньополітичного курсу Республіки Казахстан розкривають роботи Ж. Медеубаєвої [15], Р. Фаїзової [16], Л. Арістової [17], Б. Амреєва [18], О. Васильєва [19].

З огляду на транзит влади, що розпочався зі зміною на посаді Н. Назарбаєва, комплексного аналізу потребує вплив цивілізаційного чинника на зовнішньополітичну практику РК впродовж 1991–2019 рр. Дослідження покликане виявити історико-культурні засади та роль релігійного фактору в зовнішньополітичному курсі країни, у визначенні місця Казахстану в системі міжнародних відносин, простежити тенденції та перспективи міждержавних відносин РК на регіональному й глобальному рівнях у контексті цивілізаційної взаємодії.

Центральна Азія упродовж історії є регіоном перетину торговельних шляхів, міграційних потоків, військово-політичного протистояння. Це зумовило геополітичне становище Казахстану та його перебування під впливом т. зв. суперцивілізацій (за С. Хантінгтоном): східно-християнської, конфуціанської, мусульманської. Окрім того, за цивілізаційними параметрами Республіка Казахстан належить до тюркського мезорегіону та ісламського макрорегіону [20, с.84]. Історико-культурні засади останніх пов'язані з появою цивілізацій в Євразійському Степу.

А. Тойнбі одним із перших зауважив, що саме кочовий спосіб життя став визначальним фактором впливу на виникнення цивілізацій як відповідь на природні виклики [1, с.327].

Потепління та засуха наприкінці II – на початку I тис. до н.е. спричинили перехід більшості населення регіону до кочового скотарства [21, с.24]. Упродовж століть кочові племена на території Казахстану (племена андронівської культури, тури, саки, сармати) формували специфічну номадичну культуру, що позначилася синтезом традицій, звичаїв, вірувань (культ покровителів тварин, культ вогню, зороастризм).

Новим етапом в етнополітичному розвитку населення Великого Степу стала консолідація племен хунну в IV–III ст. до н.е. В історіографії переважає думка, що міграційні процеси в Євразійському Степу саме в першій половині I тис. до н.е. позначилися консолідацією прототюркських народностей на етнолінгвістичній основі. Інтенсивність міграцій на захід і контактів осілого та кочового населення регіону з I тис. до н.е. як носіїв індоєвропейських мов і алтайської мовної сім'ї, призвели до формування тюркомовних спільнот у Центральній Азії [21, с.35]. Світоглядною основою, що забезпечувала консолідацію кочових тюркських спільнот, стало тенгріанство, на яке спирався поряд із культами шаманізм хунну [22, с.22].

Розпад держави хунну в середині I ст. до н.е., а також протягом II–V ст., ініціював переселення низки кочових племен на територію Казахстану. З появою в VI ст. на історичній арені держави тюрків відбувся синтез номадичних цивілізаційних основ і основ осілого способу життя в Центральній Азії загалом. Саме з постанням Тюркського каганату, попри його поділ та виникнення нових державних утворень у результаті династійних усобиць і під тиском династії Суй у Китаї, відбулося первинне оформлення інтеграційних відносин між етнополітичними формуваннями регіону.

Розвитку урбанізації та комунікації, взаємообміну духовними цінностями як у центральоазійському регіоні, так і на

трансконтинентальному рівні, сприяв Великий Шовковий Шлях, що функціонував з II ст. до н.е. Етномовна спільність, а особливо багатогранність т. зв. тюркської цивілізації, разом із тенгріанством, послуговували політичній, світоглядній, культурній взаємодії між її представниками. Справедливо з приводу цього зауважує С. Аязбекова: «Від тенгріанської цивілізації тюркській передалися у своїй первісній сутності такі цивілізаційні характеристики, як екстравертність і одночасна приналежність до двох світових цивілізацій – номадичної й осілої» [23, с.15].

Перевага кочового та напівкочового способу життя тюркських племен обумовлювала збереження провідних позицій тенгріанського світогляду. Попри відкритість до універсальних віровчень, які сформувалися на початку I тис., їх послідовники з'явилися у зоні Великого Степу фактично в VIII–X ст. Буддизм частково поширився з появою согдійців у південно-східних районах нинішнього Казахстану (VI–VIII ст.). Звернення до ісламу в південних окраїнах Степу відбулося з перемогою арабів у Талаській битві (751 р.). Першими на династичному рівні прийняли іслам у тюркській державі Караханідів (955 р., Сатук Богра-хан) [21, с.49]. Найбільшого поширення ісламська релігія набула в її південно-східній частині, де розвивалося землеробське господарство та міська культура [24].

Утвердження ісламу як консолідуючого чинника тюркських племен на території нинішнього Казахстану пов'язано зі зміною геополітичного порядку на євразійському просторі з XIII ст. у результаті виникнення імперії Чингісхана, а пізніше Золотої Орди. Першопочатково іслам прийняли хани Золотої Орди Берке (1255–1266) і Узбек (1312–1340), а з 1312 р. йому було надано статус державної релігії. Іслам став одним із визначальних чинників злиття різних казахських племен в

єдину етнічну спільність і визнаний в XV ст. офіційною ідеологією Казахського ханства. Жителі Казахського ханства дотримувалися сунітського ісламу, але при цьому в приватному житті складався своєрідний синтез ісламу з елементами тенгріанства та шаманізму. Значним кроком до впровадження ісламу в суспільне життя стало остаточне оформлення зводу звичаєвого права казахів «Жете Жарги». Таким чином, казахська державність з моменту свого зародження спиралася на мусульманські правові норми [24].

Нові геополітичні умови для Казахського ханства склалися в XVI ст. Розширення території Московського царства, а пізніше Російської імперії, з одного боку, та перманентні сутички із ногайцями, ойратами, могулами, узбеками, з іншого, обумовили встановлення відносин між означеними державами. Якщо першопочатково відносини з Казахським ханством розглядалися Московською державою в якості забезпечення надійності шляхів до Центральної Азії, то, починаючи з XVII ст., з появою в прикордонних районах Західного Казахстану російських поселень, а з 1730-х рр. поступового прийняття російського підданства казахськими жузами, змінюються цивілізаційні умови їхнього розвитку. Відтак, історичні реалії підтверджують, що «політично і культурно Казахстан традиційно знаходиться в орбіті російського, а через нього – і європейського впливу, тоді як етнорелігійний вектор тяжіє до ісламської цивілізації» [14, с.54].

З огляду на історичний досвід інтеграційних зв'язків, впливу демографічного, етнокультурного, релігійного чинників на геополітичне становище Казахстану наприкінці XX – на початку XXI ст. відбулося формування зовнішньополітичної стратегії держави.

У Посланні Президента Н. Назарбаєва «Казахстан–2030», що є комплексною програмою політичного курсу Казахстану

з 1997 р., наголошувалося: «Ми – євразійська країна, яка має свою власну історію і своє власне майбутнє. Тому наша модель не буде схожа ні на чію іншу. Вона вбере в себе досягнення різних цивілізацій» [25]. Прикметно, що силами впливу на національну безпеку були названі та залишаються Росія, Китай, мусульманські країни та Захід, надійність відносин з якими в перспективі визначалися як основа економічного піднесення Казахстану. Пріоритетність і рівноправність відносин з Росією, взаємовигідні умови співпраці з КНР, інтеграція з центральноазіатськими державами, поглиблення відносин з країнами Близького і Середнього Сходу, а також посилення зв'язків із Західними державами (особливо США) та активізація діяльності щодо підтримки Казахстану міжнародними інституціями (ООН, МВФ, Світовий банк, Азіатський, Європейський та Ісламський банки розвитку) актуалізують врахування культурно-цивілізаційного фактору в реалізації зовнішньополітичної практики РК.

Сприянню стабільності внутрішньополітичного розвитку та оформленню позиції Казахстану в міжнародному співтоваристві покликана діяльність щодо утвердження статусу держави як центру міжкультурної і міжконфесійної згоди в розвитку «діалогу цивілізацій» [26, с.75]. Перебування казахських земель у складі СРСР позначилося збереженням з часів імперського панування тенденції скорочення кількості корінного населення в силу реалізації переселенських акцій, голоду й репресій. Географічне розташування Казахстану в центрі міграційних потоків, історично сформована релігійна ідентичність казахів – сунізм ханафітського мазхабу, яка позначена високим рівнем терпимості до представників інших віросповідань, а також поширення ідеї толерантності казахськими просвітниками (Ч. Валіханов, Шакарим, Абай та ін.)

послугували уникненню міжнаціонального та міжрелігійного протистояння в державі й збереження конструктивного підходу в етнополітиці в РК. Слушно зауважує Б.Андреев з приводу ісламського фактору в усталенні самотності казахів, який виступав «в якості своєрідного імунітету проти загрози фізичної асиміляції з потужним немусульманським населенням» [18].

Політика Казахстану, в якому проживає більше 120 націй і народностей, попри збереження регіональної специфіки представництва національного та релігійного складу населення (перевага російськомовного населення, росіян (27,3%), переважно на півночі і сході країни; концентрація населення, що сповідує іслам в Південно-Казахській та Алматинській обл., християн – в Карагадинській, Східно-Казахстанській і Костанайській обл.) [27, с.20], демонструє поєднання ендегенного потенціалу різних культур, що має непересічне значення в контексті глобалізаційних процесів і міжцивілізаційних контактів.

Н. Назарбаєвим ще в жовтні 1992 р. на сесії ГА ООН було ініційовано створення на глобальному рівні механізму просування міжкультурного та міжцивілізаційного діалогу на континенті. Де-юре дана організація під назвою Нарада із взаємодії і мірам довіри в Азії була оформлена в 2002 р. Алмата стала місцем проведення першого саміту форуму (04.06.2002 р.) за участі глав держав Казахстану, Росії, Китаю, Пакистану, Туреччини, Монголії, Киргизстану, Таджикистану та Афганістану, прем'єр-міністрів Азербайджану та Індії, уповноважених офіційних осіб Ірану, Єгипту, Палестини та Ізраїлю. Декларація про усунення тероризму та сприяння діалогу між цивілізаціями й установчий документ – Алматинський акт проголошували, що усунення тероризму є спільною метою всіх культур і цивілізацій. Ключовою засадою діяльності органі-

зації визначалося запобігання ініціювання тероризмом конфлікту релігій, культур або цивілізацій, а також, щоб боротьба з тероризмом була позбавлена культурного, релігійного чи національного підґрунтя.

Форматом просування діалогу між країнами Сходу та Заходу також стали запропоновані Н. Назарбаєвим з'їзди лідерів світових і традиційних релігій. Протягом 2003–2018 рр. в Астані відбулося шість зустрічей, в рамках яких демонструвалася консолідована позиція лідерів щодо необхідності налагодження міжрелігійної згоди, подолання нетерпимості та ксенофобії, що є важливим аспектом глобальної безпеки. Інтерес та актуальність такого виду співпраці підтверджує зростання кількості учасників з'їздів: від 17 делегацій у 2003 р. до більше 80 делегацій із 46 країн у 2018 р. [28].

Важливу роль у реалізації означеного напряму зовнішньополітичної діяльності РК відіграло проведення в жовтні 2008 р. в Астані Форуму мусульманських і західних країн «Спільний мир: прогрес через різноманітність». Організація даного роду платформи для комунікації на рівні міністрів провідних європейських країн, США, мусульманських держав, яка відповідає засадам розвитку контактів між останніми в «Альянсі цивілізацій» у структурі ООН, продемонструвала активну участь Казахстану в «діалозі цивілізацій» із заявкою на лідерство в його розвитку на регіональному рівні.

У плані континентальної інтеграції, яка значною мірою визначає стан міждержавних відносин загалом і регіональних зокрема, Казахстан із 1991 р. опинився в ситуації залежності від стратегічних проєктів центрів сил, що мають різну цивілізаційну основу. Актуалізація геополітичної доктрини євразійства, відомої з 1920-х рр., послугувала оформленню економічного та політичного векторів відносин Казахстану з

Росією, історичний досвід відносин з якою обумовив її статус як головного партнера РК. Зовнішньополітичною ініціативою РК, яка визначила довгострокову економічну інтеграцію пострадянських країн та співпрацю Казахстану з РФ, стала запропонована в 1994 р. ідея Євразійського союзу. Попри розуміння ваги в даному об'єднанні політичного й економічного потенціалу Росії, Казахстану в союзі відводилась «особлива ніша в якості «ідеолога» і головного інтеграційного «мосту» на азійській ланці об'єднання» [29].

У той же час, після розпаду СРСР Туреччина стала ініціатором налагодження співпраці з країнами Центральної Азії в напрямку інтеграції тюркомовних держав. Включення Туреччини до геоекономічного простору регіону планувалося шляхом організації двосторонніх і багатосторонніх відносин за результатами самітів тюркських держав. Ідеї наднаціональних структур, що мали місце на пострадянському просторі, а також плани Туреччини щодо створення спільноти тюркських держав зі зняттям економічних та митних бар'єрів не знайшли підтримки в більшості центральноазійських держав. У 1990-ті рр. союзницькі плани Туреччини щодо країн регіону підтримувалися Заходом для утвердження світської моделі державного будівництва й економічного розвитку в переважно мусульманських суспільствах [30].

Поряд з цим, до сьогодні зберегло актуальність питання функціонування магістралей для експорту енергоносіїв з Казахстану до Туреччини та Європи в обхід Росії. До 2006 р. позиція Н. Назарбаєва щодо участі Казахстану в енергетичних проектах «Баку–Тбілісі–Джейхан» і Транскаспійського газопроводу, що озвучувалися, головним чином, на I (1992) та VII (2001) самітах тюркських держав, була непохитною з точки зору пріоритетності в партнерських відносинах із РФ

[31]. Приєднання до трубопроводу «Баку–Тбілісі–Джейхан» з 16.06.2006 р. Н. Назарбаєв пояснив диверсифікацією відносин між країнами регіону, зумовлену збільшенням обсягів видобутку сировини: «Найголовніше полягає в тому, що ми отримуємо, крім російської й китайської сторін, третій шлях транспортування нафти» [32]. Конфліктогенний потенціал енергетичної політики прикаспійських держав на рівні протистояння РФ, США, Європи та ІРІ обумовлює відкритість можливості поставок РК через Транскаспійський газопровід.

Вектор економічної співпраці республіки з країнами мусульманського світу є одним із визначальних в рамках організації «Ісламська конференція», членом якої Казахстан є з 1995 р. Вже з 1997 р. в м. Алмати функціонує регіональне представництво Ісламського банку розвитку, що представляє інтереси структури в країнах-членах (Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Азербайджан, Албанія, Узбекистан). У 2011 р. в Казахстані відбувся VII Всесвітній ісламський економічний форум (ВІЕФ), який розцінювався як посилення присутності в глобальному мусульманському співтоваристві, вплив на нього через політику та торгівлю.

Такий формат зближення з країнами ісламського світу має двоякий характер: в плані сприяння економічному росту макроекономічних показників країни, посилення торговельних відносин з мусульманським світом є способом отримання нових джерел притоку прямих іноземних інвестицій; в геоелектронічному розумінні така політика спрямована на укріплення економічних позицій Казахстану в рамках Митного союзу. Механізмами балансування між економічними світовими силами в регіоні стала ініціатива РК щодо заснування Астанинського фінансового форуму (2008), а також Міжнародного фінансового центру Астани (2018), який позиціонується як

фінансовий центр для країн Центральної Азії, Кавказу, Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), Близького Сходу, Західного Китаю, Монголії та Європи.

На відміну від економічного вектору співпраці Казахстану із тюркськими країнами, відносини в сфері міжкультурної взаємодії відіграють особливу роль у балансуванні цивілізаційних впливів. Астана стала місцем створення в 1993 р. Об'єднаної адміністрації тюркської культури та мистецтв (TURKSOY), фундаторами якої окрім Казахстану стали Азербайджан, Киргизстан, Узбекистан, Туреччина і Туркменістан [33, с.266]. Активною є співпраця країни з ІСЕСКО – ісламським аналогом ЮНЕСКО, що створює можливості займатися відновленням пам'яток спільної з мусульманським світом культурної спадщини, поглибленим дослідженням історії країн.

Взаємодія ісламської та західної цивілізацій мають безпосередній вплив на модернізаційні процеси в Казахстані. Однією з вагомих подій у національному та глобалізаційному дискурсах стало переведення алфавіту казахської мови з кирилиці на латиницю. Н. Назарбаєвим під час XII сесії Асамблеї народу Казахстану акцентовано увагу на питанні переходу казахського алфавіту на латинську графіку поряд із концепцією 3-мовності щодо розвитку й утвердження казахської мови як державної, підтримки російської і запровадження англійської мови [34, с.167]. Концепція обґрунтовувалася президентом з точки зору важливості для майбутнього покоління вміння орієнтуватися в мультимовному середовищі глобалізованого світу [27, с.23]. Де-юре переведення казахського алфавіту на латинську графіку було реалізоване через виданням відповідного указу президента в 2017 р. На думку українського дослідника О. Васильєва це рішення є черговим етапом довгострокового політичного дистанціювання від Росії, російської

цивілізації, а також трактується в руслі тенденцій Казахстану як тюркської держави, оскільки перехід на латиницю був раніше здійснений пострадянськими країнами, в яких переважає мусульманське населення [19, с.149].

Пріоритетний ступінь взаємодії із РФ зберігався до початку XXI ст. (делімітація кордону між країнами в 2011 р., договірні зобов'язання в рамках СНД, ОДКБ, ШОС, ЄврАзЕС). Пільги Росії Казахстану в рамках ОДКБ щодо підготовки військових кадрів у російських військових навчальних закладах, право купувати російську зброю і техніку за цінами внутрішнього російського ринку, поставки у Казахстан оборонного озброєння на двосторонньому рівні, спільна система протиповітряної оборони зберігають військово-технічний вплив РФ на Казахстан як шлях до посилення свого впливу в центрально-азійському регіоні.

У назарбаєвській ініціативі євразійської інтеграції відсутній принцип протиставлення даної структури будь-яким державам або силам в інших частинах світу. Трактування євразійства на сучасному етапі, як активної взаємодії в міждержавному і міжрегіональному форматі з Європою, репрезентувалося в Посланні президента 2008 р., в якому Н. Назарбаєв закликав до розробки державної програми «Шлях до Європи» [16, с.189]. Відтак, ідеологічна платформа розвитку євразійських інтеграційних проєктів з боку РФ і кримський прецедент обумовлюють трансформацію масштабів відносин між Казахстаном і Росією. Так, Казахстан не підтримав ініціативу введення в ЄврАзЕС спільної валюти, а під час голосування за резолюцію ООН про підтримку територіальної цілісності України 27 березня 2014 р. Казахстан утримався [35, с.18-19]. З огляду на національний склад північних областей Казахстану, випадки діяльності сепаратистських груп в 1990-х

рр., риторика політичних діячів Росії з приводу державності Казахстану до сьогодні зберігає привід до занепокоєння щодо територіальної цілісності республіки.

Зміна масштабів співробітництва РК і РФ пов'язана і з появою нових проектів міждержавних відносин на континенті. Найяскравішим прикладом цього є політика КНР в регіоні. На відміну від РФ, яка впливає на країни ЦА через інтеграційні об'єднання, китайська зовнішньополітична практика спрямована на оформлення двосторонніх відносин з державами регіону, в тому числі, й з Казахстаном. Демографічний фактор у взаємовідносинах РК і КНР є одним із визначальних не тільки з урахуванням історичного підґрунтя (повернення етнічних казахів-репатріантів), а й із трудовою міграцією китайців до Казахстану, яка слугує приводом до побоювання т. зв. китаїзації держави. Дане питання актуальне ще з початку 1990-х рр., коли в Казахстан спостерігався масовий в'їзд китайців. З метою стабілізації ситуації та врегулювання міграційного потоку громадян КНР 18.10.1993 р. між державами було підписано угоду про поїздки громадян у службових справах. Таким чином, безвізовий режим взаємного відвідування діяв тільки для власників дипломатичних і службових паспортів [36, с.188].

В плані цивілізаційної взаємодії контроверсійною є ситуація в Сінцзян-Уйгурському автономному районі КНР, в якому залишається відкритим питання міжетнічних відносин уйгурів (етнічної більшості району) та ханьців. Притулок біженців із СУАР, а особливо етнічних казахів, у Казахстані є фактично єдиною формою впливу на ситуацію.

Неоднозначною залишається діяльність регіональних центрів сили, насамперед КНР, у рамках Шанхайської організації співробітництва. Інтеграційне об'єднання Китаю, Росії, Казахстану, Узбекистану, Киргизстану та Таджикистану, а також

12 країн-спостерігачів і партнерів по діалогу, що першопочатково спрямовувалося на узгодження позицій щодо прикордонних територій і актуалізації фактору безпеки на фоні «афганського питання», позначилося демілітацією та демаркацією кордонів між державами ЦА та Китаєм. На сьогодні діяльність ШОС як інституційного важеля у сфері регіональної безпеки піддається сумніву. Це спричинене декількома факторами: водно-енергетичні проблеми в межах регіону, підозри щодо вирішення прикордонних питань і територіальних суперечок після розпаду СРСР між державами ЦА та КНР на користь останньої [37, с.154].

Участь Казахстану в ШОС як активного учасника міжцивілізаційного діалогу є беззаперечною з урахуванням діяльності організації у відповідності з прийнятою Конвенцією про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом й екстремізмом (2001), а також, враховуючи сусідство з Китаєм і Узбекистаном, де існує потенційна загроза розвитку сепаратистських настроїв на етнічно-релігійній основі. Аналізуючи діяльність ШОС, Н. Назарбаєв акцентував увагу на вагомому значенні організації в боротьбі з тероризмом, сепаратизмом, екстремізмом, а також на можливостях створення міжнаціональних кластерів з виробничим циклом і цілісною регіонально-транспортною системою [26, с.79].

Враховуючи географічний та енергетичний потенціал Казахстану, перспективи для поглиблення міжцивілізаційної комунікації, стратегічного діалогу з КНР, а також зв'язку з країнами ЄС, має реалізація ініціативи «Один пояс, один шлях». Остання за період 2013–2017 рр. еволюціонувала від власне економічного проекту, оприлюдненого Сі Цзіньпіном 07.09.2013 р. під назвою «Економічний пояс Шовкового шляху», до концепції побудови нового формату міжнародних від-

носин у контексті глобалізації, враховуючи доповнення його ініціативою «Морський Шовковий шлях» і представлення в загальному проєкті як «Один пояс, один шлях» (15.05.2017).

Дослідження семантичних особливостей репрезентації ініціативи китайською стороною унаочнюють вагомість цивілізаційного фактору в перспективі її реалізації. Йдеться про міфологізацію історичного досвіду функціонування Великого шовкового шляху задля глобалізації сучасного Китаю [38], активну пропаганду своїх цивілізаційних цінностей (взаємна довіра, вигода й консультації щодо проблемних питань, рівність, повага до множинності та багатства культур) у ході розробки та поступового втілення окремих напрямків ініціативи [39, с.148]. Специфічним проявом популяризації китайської мови, культури, міжкультурного обміну є діючі з 2004 р. в багатьох країнах світу Інститути Конфуція, які деякими аналітиками розцінюються як «успішний засіб просування китайської м'якої сили в Євразії і на міжнародному рівні» [30]. Станом на 2017 р. у РК функціонувало п'ять інститутів Конфуція.

КНР стала найбільшим зовнішньоторгівельним партнером РК у 2018 р. Долучення Казахстану до ініціативи, як і інших держав ЦА, спричинене виключно економічною вигодою від двосторонньої співпраці для держави. Попри зростання місця КНР в зовнішньоекономічних відносинах РК, офіційна позиція Казахстану є послідовною в реалізації багатовекторної дипломатії.

Казахстан, будучи провідником політики ядерного роззброєння та ядерної безпеки (закриття Семіпалатинського ядерного полігону в 1991 р., відмова від ядерного арсеналу в 1992 р., ратифікація Договору про нерозповсюдження ядерної зброї в 1993 р.), є стратегічним партнером США в Центральній Азії. Стабілізація ситуації в Афганістані є одним із ключових

напрямоків співпраці РК і США (участь у т.зв. «Північній мережі поставок», засідання в 2011 р. Міжнародної контактної групи по Афганістану в Астані, допомога у відновленні ІРА, домовленості про комерційний залізничний транзит через територію РК тощо). Військова присутність США в регіоні на постійній основі, як зауважує відомий дослідник К. Сироежкін, постає додатковим фактором регіональної безпеки, а також слугує гарантією дотримання балансу сил, перешкоджаючи одноосібному домінуванню в регіоні Росії чи Китаю [40, с.331]. Окрім того, вирішення означеного питання уможливить забезпечення прилеглих до Афганістану країн від діяльності релігійних екстремістів і терористичних угруповань, що понизить рівень конфліктогенності в міждержавних відносинах регіону.

Таким чином, після падіння біполярного світу для Казахстану одним із першочергових факторів утвердження країни на міжнародній арені стало урахування відмінностей і ступеня впливу цивілізацій, на стику яких знаходиться держава. Формування стратегії зовнішньополітичної діяльності базується на позиціонуванні РК в офіційному наративі як ключового актора просування міжцивілізаційного діалогу в Центральній Азії. Потенційна можливість дестабілізації ситуації в регіоні, зростання ролі релігійного чинника в процесі глобалізації, зіткнення економічних інтересів провідних геополітичних акторів, спрямованість їхніх інтеграційних проєктів обумовили багатовекторний та ієрархічний формат зовнішньої політики Казахстану.

Активна позиція РК в континентальній інтеграції, участь у роботі міжнародних організацій дозволяють констатувати чітку збалансовану позицію держави в побудові стратегічного діалогу з країнами світу з різною цивілізаційною основою.

Апелювання до історико-цивілізаційних основ системи міжнародних відносин провідними центрами сили демонструє розгляд Казахстану як геополітичного простору їхнього ідеологічного, економічного суперництва, що вимагає посилення статусу казахської держави як суб'єкта міжнародних відносин шляхом поглиблення політичних відносин з країнами ЦА, удосконалення двосторонніх відносин з РФ, США і особливо КНР для розробки оптимального формату протидії політичного впливу на країну.

Використані джерела та література

1. Тойнбі А. Исследование истории: Возникновение, рост и распад цивилизаций. Москва, 2009. 670 с.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва, 2003. 603 с.
3. Erasov B. Russia and the Soviet Union: Civilizational Dimensions. *Comparative Civilizations Review*. 1991. Vol.25. URL: <https://scholarsarchive.byu.edu/ccr/vol25/iss25/6>
4. Следзевский И. Цивилизационное измерение современного мирового развития: проблемы и подходы. *Мировая экономика и международные отношения*. 2020. Т. 64. № 1. С.82–90.
5. Грачёв Б. Цивилизационный фактор в процессе государственного строительства стран-основательниц Евразийского экономического союза. *Juvenis scientia*. 2019. № 11-12. С.23–27.
6. Яковлев А. Страны Востока в эпоху глобализации: синтез традиционного и современного. Москва, 2015. 392 с.
7. Яковлев А. Цивилизационное измерение мировой политики: проблемы и возможности. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2018. Т. 11. № 4. С.6–29.
8. Шевченко О. Великий Шовковий Шлях діалогу культур та цивілізацій. *Україна–Китай*. 2014. № 1. С.34–39.
9. Targowski A. The Myths and Realities of the Clash of Western and Chinese Civilizations in the 21st Century. *Comparative Civilizations*

- Review*. 2012. Vol.67. URL: <https://scholarsarchive.byu.edu/ccr/vol67/iss67/9>.
10. Golden P. B. Central Asia in World History. *Comparative Civilizations Review*. 2014. Vol.70. URL: <https://scholarsarchive.byu.edu/ccr/vol70/iss70/12>
11. Кляшторный С., Султанов Т. Государства и народы Евразийских степей: от древности к Новому времени. Санкт-Петербург, 2009. 432 с.
12. Аязбекова С. Тюркская цивилизация в системе цивилизационной классификации. *Альманах «VIA EVRASIA»*. 2012. №1. URL: <http://www.viaevrasia.com/ru>
13. Аязбекова С. Сакральная история и география: Тенгрианская цивилизация в зеркале археологии. *Альманах «Мәдениет. Көл-тура. Culture»*. 2017. № 1 . С.14–35.
14. Шайкемелев М. Казахская идентичность. Алматы, 2013. 272 с.
15. Медеубаева Ж. Многовекторность – концептуальный фундамент внешнеполитической доктрины РК. URL: <http://ehistory.kz/media/upload/1466/2014/06/26/7457d86661d4c9e1cd89610d267637eb.pdf>
16. Фаизова Р. Идея евразийства в политике республики Казахстан: теория и практика. *МИР (Модернизация. Инновации. Развитие)*. 2011. Т. 2. № 3. С.42–45.
17. Аристова Л. Современный Казахстан: ислам и международное сотрудничество. *Исламский фактор в истории и современности*. Москва, 2011. С.188–190.
18. Амреев Б. Казахстан и Саудовская Аравия: от восстановления исторических связей к политическому партнерству (1992–2002 гг.) Астана, 2003. 278 с. URL: <http://bibliotekar.kz/kazahstan-i-saudovskaja-aravija>
19. Васильев О. Сучасний стан та перспективи казахстансько-російських відносин. *Цивілізаційні засади трансформаційних процесів на пострадянському просторі*: зб. наук. пр. / за заг. ред. А. Г. Бульвінського. К., 2018. С.144–154.

20. Сулейменова М. Казахстан и организация «Исламская конференция». *Республика Казахстан в системе мировой политики*. Караганда, 2011. С.42–46.
21. История Казахстана. Алматы, 2011. 312 с.
22. Рахманалиев Р. Империя тюрков. Великая цивилизация. Москва, 2016. 720 с.
23. Аязбекова С. Сакральная история и география: Тенгрианская цивилизация в зеркале археологии. *Альманах «Мәдениет. Культура. Culture»*. 2017. № 1. С.14–35.
24. Янборисов Н. Проникновение и эволюция ислама на территории современного Казахстана в период Средневековья. *Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД: матеріали XI міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Переяслав-Хмельницький, 2013*. С.85–87. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2229>
25. Послание Президента страны народу Казахстана 1997 года «Казахстан–2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев». URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K970002030_
26. Назарбаев Н. Стратегия становления постиндустриального общества и партнерство цивилизаций. Москва, 2008. 398 с.
27. Аналитический отчет «Итоги Национальной переписи населения Республики Казахстан 2009 года». Астана, 2011. 65 с.
28. В Астане проходит VI съезд лидеров мировых и традиционных религий 2003. URL: https://azertag.az/ru/xeber/V_Astane_prohodit_VI_sezd_liderov_mirovyh_i_tradicionnyh_religi-1202994
29. Дорошко М., Шпакова Н. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД. Київ, 2011. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-8705.html>
30. Campi A. Policies Through Which Central Eurasian Nations Are Promoting Their Civilizational Experiences: An Exercise in ‘Soft Power’ and Global Image Making. *Comparative Civilizations*. 2018. Vol.79. URL: <https://scholarsarchive.byu.edu/ccr/vol79/iss79/5>

31. Демоян Г. Тюркские саммиты: цели, задачи, приоритеты и позиция в карабахском вопросе. URL: http://www.noravank.am/upload/pdf/62_ru.pdf
32. Азербайджан і Казахстан підписали договір про транспортування казахстанської нафти по трубопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан. URL: https://www.ukrinform.ua/rubricpolitics/366759azerbaydgan__kazahstan_pdpisali_dogovr_pro_transportuvannya_kazahstansko_nafti_po_truboprovodu_baku_tbls_dgeyhan_484841.html
33. Бальчик М. Турция и Центральная Азия. *Межкультурный и межрелигиозный диалог в целях устойчивого развития: материалы междунар. конф. (Москва, 13-16 сентября 2007 г.)*. Москва, 2008. С.266–268.
34. Шаймергенов Т. Республика Казахстан. Общая характеристика. *Центральная Азия и Кавказ: аналитический ежегодник*. 2006. С.166–170.
35. Микитчук Н. Взаємовплив українсько-казахстанських та російсько-казахстанських відносин в умовах трансформації міжнародної системи. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. №4. С.16–23.
36. Садовская Е. Китайская миграция в Казахстане: причины, основные тенденции и перспективы. *Центральная Азия и Кавказ: аналитический ежегодник*. № 1. 2008. С.186–196.
37. Деменко О. Центральна Азія у сучасній системі міжнародної безпеки. *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. № 3. С.146–160.
38. Кіктенко В. Семантика і прагматика концепту Ініціатива «Один пояс, один шлях». *Китаєзнавчі дослідження*. 2018. № 1. С.58–68.
39. Цапко О. Європейська та китайська цивілізації в контексті культурно-ціннісної взаємодії. URL: http://elibrary.ivinas.gov.ua/3408/1/Cinnist-_2018-144-150.pdf
40. Сыроежкин К. Казахстан-Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству. Алматы, 2010. Кн.2. 384 с.